

‘JONGEMAN, IK ZEG JE: “ONTWAAK”’ EEN BIJZONDERE WERKWOORDSVORM IN LUCAS 7,14

De oproep die Jezus in Lucas 7,14 doet tot een dode jongeman, de enige zoon van een weduwe, bevat een opvallende werkwoordsvorm: ἐγέρθητι. Terwijl op vergelijkbare plaatsen de actieve vorm ἔγειρε, ‘Sta op’, staat, zien we hier de passieve vorm ἐγέρθητι. De auteur betoogt dat de oproep in Lucas 7,14 moet worden vertaald met: ‘Ontwaak’.

In Lucas staat een oproep van Jezus tot een dode jongeman, de enige zoon van een weduwe: ἐγέρθητι. In zeven Nederlandse Bijbelvertalingen wordt deze oproep vertaald als ‘Sta op’.¹ Als achtste kan de Bijbel in Gewone Taal gelden die hier eveneens een weergave met ‘opstaan’ biedt: ‘Ik wil dat je opstaat’. Maar klopt die vertaling wel?

Als vertalers woorden of uitdrukkingen verschillend vertalen, kan een lezer er over het algemeen van uitgaan dat de – in dit geval Griekse – tekst een probleem bevat. Hier lijkt, in het licht van de eensluidendheid van de verschillende vertalingen juist géén probleem te zijn. In dit artikel wil ik een aantal kanttekeningen maken bij de vertaling met ‘opstaan’, om daarna een nieuw voorstel te doen. Dat voorstel vindt de lezer in titel boven dit artikel.

Duiding en betekenis

De eerste kanttekening betreft de opmerkelijke werkwoordsvorm: ἐγέρθητι is een imperativus tweede persoon enkelvoud van de aoristus passief van het werkwoord ἔγειρω. Lucas hanteert deze grammaticale vorm alleen hier in 7,14. De vorm is bijzonder te noemen, omdat de evangelist in vier andere wonderverhalen in Lucas en Handelingen een imperativus tweede persoon enkelvoud van het presens actief gebruikt: ἔγειρε (Luc. 5,23.24; 6,8; 8,54; Hand. 3,6). Opvallend is dat Lucas in het andere dodenopwekkingsverhaal (8,40-56) wel ἔγειρε gebruikt (8,54), maar niet in 7,14. Mijn stelling: Lucas gebruikt hier met opzet een andere werkwoordsvorm, met een andere betekenis dan in 8,54.

Onder de uitleggers bestaat verschil van inzicht over de duiding van de passieve aoristus en betekenis van ἐγέρθητι:

1) Sommigen houden ἐγέρθητι in 7,14g voor een echte passieve vorm, zoals uit hun vertaling blijkt: ‘werde (von Gott) erweckt!’² Deze vertaling – met een theologisch passivum – past hier niet goed, omdat de jongeman nadrukkelijk tot een handeling wordt aangezet: ‘Jongeman, jou zeg ik:’.³ Anderen proberen de aoristus heel specifiek tot uitdrukking te laten komen: ‘be

¹ Statenvertaling, Lutherse vertaling, Vertaling Prof. Brouwer, Petrus Canisiusvertaling, NBG-vertaling 1951, Willbrordvertaling (1978) en H. Oosterhuis & A. van Heusden, *Het evangelie van Lukas*, Vught 2007; Groot Nieuwsvertaling heeft: ‘[Jongeman, ... ik beveel je:] kom overeind’. De herziene Willbrordvertaling (1995) wijkt af van de editie van 1978, want die vertaalt nu in de lijn van Groot Nieuws: ‘[Jongeman,] kom overeind [zeg ik je]’.

² H. GIESEN, *Gottes Zuwendung zu seinem Volk: Die Auferweckung eines jungen Mannes aus Naïn*, *SNTU* 35 (2010), 11-33, spec. 21.28.29.32; C. PICHON, *Les revivifications en Luc-Actes: Enjeux théologiques et herméneutiques de quatre réécritures (Lc 7,11-17; 8,40-56; Ac 9,36-43; 20,7-12)* (Thèse de Doctorat), Strasbourg 2007, 271, noemt de werkwoordsvorm meerduidelijk, te vertalen met ‘réveille-toi’ of ‘sois réveillé’, maar lijkt toch te kiezen voor de ‘passieve’ vertaling ‘sois réveillé’ die past bij ἠγέρθη (‘a été réveillé’) van 7,16.

³ Contra M. LEINWEBER, *Lukas und die Witwen: Eine Botschaft an die Gemeinden der hellenistisch-römischen Gesellschaft* (EH 23/915), Frankfurt 2011, 139: De opvatting van Leinweber dat de bijzondere vorm van de imperatief aoristus passief uitdrukt dat de jongeman niet op eigen kracht kan opstaan of ontwaken, gaat voorbij aan het feit dat Jezus de jongeman tot een handeling oproept.

raised up'⁴, 'sois fait levé ou sois éveillé'.⁵ Deze vertaling ('weest opgewekt') doet gekunsteld aan.

2) Andere exegeten zijn van mening dat deze passieve vorm hier als medium opgevat moet worden. Op die manier kan ἐγέρθητι vertaald worden met: 'Sta op'.⁶ Maar wanneer zowel ἔγειρε in het ene dodenopwekkingsverhaal (8,54) als ἐγέρθητι in het andere dodenopwekkingsverhaal (7,14) met 'Sta op' vertaald wordt, komt het verschil in actieve vorm in het ene geval en de passieve/mediale vorm in het andere geval niet tot uitdrukking.⁷

3) Zijn die twee verschillende vormen een kwestie van variatie zonder verschil in betekenis? Dat kan niet uitgesloten worden, maar het lijkt mij van niet. Zou het een kwestie van variatie zijn, dan verwacht een lezer dat deze imperatief aoristus passief door Lucas ook op andere plaatsen gebruikt zou worden. Nu is de stand 5-1: vijf keer ἔγειρε (Luc. 5,23.24; 6,8; 8,54; Hand. 3,6) en één keer ἐγέρθητι (Luc. 7,14).

4) Ik sluit me aan bij die exegeten die ἐγείρομαι vertalen met 'ontwaken'.⁸ Omdat de aoristus in 7,14 momentaan karakter heeft,⁹ kom ik tot de vertaling 'Ontwaak'.¹⁰ Deze weergave past het beste, zowel binnen de kleinere als in de grote context, zoals uit het vervolg duidelijk zal worden.¹¹

Relatie tussen oproep en uitvoering

Mijn tweede kanttekening betreft de relatie tussen de oproep en de uitvoering daarvan. Bij de oproep 'Sta op' zou passend zijn: 'En de dode stond op (ἀνέστη) ...'. Daaruit kan lezer dan opmaken dat de aangesprokene exact doet waartoe Jezus hem oproept. Vergelijkbare situaties doen zich voor in:

- 5,25 'en hij stond onmiddellijk op ...' (ἀνέστη)
na Jezus' oproep 'Tot u zeg ik: "Sta op ..."' (ἔγειρε) in 5,24 (vgl. 5,23);
- 6,8 'en hij stond op ...' (ἀνέστη)
na Jezus' oproep 'Sta op ...' (ἔγειρε) in 6,8;
- 8,55 'en zij stond onmiddellijk op' (ἀνέστη)

⁴ H. HENDRICKX, *The Miracle Stories of the Synoptic Gospels*, London & San Francisco 1987, 211.

⁵ M.-L. VEYRON-MAILLET, Polysémie d'un texte: Analyses narrative et psycho-anthropologique de Luc 7,11-17, *ETR* 82 (2007), 179-191, spec. 182; M.-L. VEYRON, *Le toucher dans les Évangiles*, Paris 2013, 109.117.120, houdt ἐγέρθητι voor een passieve vorm, die veronderstelt dat een ander de handeling verricht; LEINEWEBER, *Lukas und die Witwen*, 139.

⁶ Zie F.W. DANKER, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature*, Chicago & London 2000³, 271 (s.v. ἐγείρω 4); F. RIENECKER, *Sprachlicher Schlüssel zum Griechischen Neuen Testament*, Giessen & Basel 1970, 144; J.A. FITZMYER, *The Gospel according to Luke I-IX* (AB 28), New York 1981, 659; J. NOLLAND, *Luke 1-9:20* (WBC 35A), Dallas 1989, 323; M.M. CULY e.a., *Luke: A Handbook on the Greek Text* (BHGNT), Waco 2010, 226.

⁷ C.F.D. MOULE, *An Idiom Book of the New Testament Greek*, Cambridge 1959², 26: 'whether one can find any substantial difference between Luke vii. 14 ἐγέρθητι (Passive form) and viii. 54 ἔγειρε (Active) is doubtful.'

⁸ Zie ook F. BOVON, *Das Evangelium nach Lukas (Lk 1,1-9,50)* (EKKNT 3/1), Zürich & Neukirchen-Vluyn 1989, 363; M. WOLTER, *Das Lukasevangelium* (HNT 5), Tübingen 2008, 273; J. KREMER, art. ἐγείρω, in: H. BALZ & G. SCHNEIDER (Hrsg.), *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Bd. I, Stuttgart e.a. 2011, 899-910, spec. 902, meent dat ἐγέρθητι zowel 'sta op' als 'ontwaak' kan betekenen. De eerste betekenis lijkt ons niet erg aannemelijk. 'Sta op' geeft Lucas weer met ἔγειρε.

⁹ F. BLASS, A. DEBRUNNER & F. REHKOPF, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, Göttingen 1976¹⁴, 274 (§ 335).

¹⁰ N.A. RIEMERSMA, *Aan de dode een wonder gedaan: Een exegetisch-hermeneutische studie naar de dodenopwekking in Lucas 7,11-17 in relatie tot 1 Koningen 17,17-24 en Vita Apollonii IV,45* (ACEBT Sup. Series 14), Bergambacht 2016, 34.36-38; B. HEMELSOET & D. MONSHOUWER, *Lucas: Lezen naar de gewoonte van Pasen*, Zoetermeer 1997, vertalen 'waak op'.

¹¹ Vgl. 2 Kon. 4,31, waar Gehazi na zijn niet gelukte poging om de dode zoon op te wekken zegt: οὐκ ἠγέρθη τὸ παιδάριον ('de jongen is niet ontwaakt'). Voor de relatie tussen de dodenopwekkingsverhalen van Elia en Elisa verwijs ik naar mijn proefschrift (zie noot 10).

na Jezus' oproep 'Kind, sta op ...' (ἔγειρε) in 8,54.

In 7,15 staat evenwel: 'En de dode ging overeind zitten (ἀνεκάθισεν) ...'. De lezer zou in dat geval kunnen denken dat de dode niet precies doet waartoe Jezus hem oproept: in plaats dat hij aan de oproep gehoor geeft en opstaat, gaat hij overeind zitten. Dat de uitvoering niet in de lijn van de opdracht is, lijkt mij niet erg waarschijnlijk, gezien het feit dat in vergelijkbare situaties de aangesprokene steeds precies doet waartoe hij door Jezus wordt opgeroepen. Dit probleem doet zich niet voor bij de vertaling van ἐγέρθητι met 'Ontwaak'. De reactie daarop: 'hij ging overeind zitten en begon te spreken' sluit daar uitstekend op aan. Het gaat hier om de eerste tekenen/handelingen van iemand die wakker wordt.

Slapen en ontwaken

Lucas gebruikt in 7,14 naar mijn idee bewust de passieve werkwoordsvorm. Achter ἐγέρθητι in de betekenis van 'ontwaken' gaat namelijk het beeld van de slaap schuil. Dat element van 'slaap' is hier *impliciet*. In het andere dodenopwekkingsverhaal (8,40-56) in het Lucasevangelie wordt de situatie van het twaalfjarige meisje, de enige dochter van Jairus, door Jezus *expliciet* aangeduid als 'slaap': 'ze is niet gestorven, maar slaapt' (8,52). Kortom, er bestaat geen verschil in beide gevallen: zowel de jongeman als het meisje 'slapen', zo duidt Jezus hun situatie. In het eerste geval treedt het aspect van het ontwaken sterk naar voren, in het tweede geval is dat het aspect van het slapen. De situatie mag hetzelfde zijn, toch zegt Jezus niet ook tot het meisje ἐγέρθητι. De wijze waarop Jezus het meisje opwekt, is in 8,40-56 anders: 'en hij greep haar bij de hand en roep, zeggend: 'Kind, sta op' (8,54), zoals ook de opwekking zelf anders verteld wordt: 'en haar geest keerde terug en ze stond onmiddellijk op [en hij verordende dat haar te eten werd gegeven] (8,55). De nadruk ligt in 8,54 op de beweging van het opstaan, terwijl in 7,14 de nadruk ligt op hetgeen daaraan nog vooraf gaat: het ontwaken.

Context van Lucas 7

De passieve vorm komt in de directe omgeving nog twee keer voor, namelijk in 7,16 en 7,22. Ik begin met de laatste keer: νεκροὶ ἐγείρονται, een zinsdeel dat deel uitmaakt van de zes situaties van geluk die de leerlingen van Johannes aan laatstgenoemde moeten rapporteren.¹² Ook voor 7,22 bepleit ik de vertaling 'doden ontwaken', waar de passieve vorm meestal niet wordt weergegeven met: 'doden staan op', maar met 'doden worden opgewekt'. Ook in de vijf andere situaties wordt de nieuwe feitelijke situatie geschetst, en niet de activiteit die leidt tot de nieuwe situatie.

Hoe zit het met 7,16: προφήτης μέγας ἠγέρθη ἐν ἡμῖν? De gebruikelijke vertaling is: 'Een groot profeet is onder ons opgestaan'. In mijn proefschrift heb ik de zin vertaald met 'Een groot profeet is onder ons opgewekt' en laten zien dat 'opgewekt worden' hier metaforisch verstaan moet worden. 'De aanwezigen ('allen') brengen met de uitspraak 'Een groot profeet is onder ons opgewekt' tot uitdrukking dat de profetie die met de gevangennamen van Johannes monddood was gemaakt (3,19-20) in – de sterk op Johannes gelijkende – Jezus weer tot leven is gekomen.'¹³

Conclusie

De oproep die Jezus in Lucas 7,14 doet, kent een opvallende andere werkwoordsvorm dan op vergelijkbare plaatsen: ἐγέρθητι. Deze oproep dient niet vertaald te worden met 'Sta op' (in dat geval had er in het Grieks ἔγειρε moeten staan), maar met: 'Ontwaak'. De oproep gaat uit van het beeld dat de jongeman slaapt. Dat past geheel bij de wijze waarop Jezus later van de dochter

¹² Ik duid de zes situaties die Jezus in 7,22 noemt, aan als 'geluk', op basis van de daaropvolgende zin: 'Ook gelukkig is diegene, indien hij geen aanstoot aan mij neemt'.

¹³ Riemersma, *Aan de dode een wonder gedaan*, 87-88.91-92.94. Zie ook hoofdstuk 9.

van Jäirus zal zeggen dat zij slaapt (Luc. 8,52). De reactie van de jongeman 'en hij ging overeind zitten en begon te spreken' past beter bij 'ontwaken' dan bij 'opstaan'.